

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ БЕЗРОБІТНИХ

М. В. НЕЧЕПОРУК

Безробіття є проблемою, що справляє найбільш прямий і сильний вплив на кожну людину. Якщо безробіття дуже поширене, воно впливає на людей потужно і має руйнівний вплив. Її жертвами стають мільйони працівників, їхні сім'ї, цілі міські та сільські райони.

Дослідниками відмічається, що безробіття негативно позначається на середній тривалості життя, стані здоров'я та рівні смертності, пристрасі до алкоголю та інших психоактивних речовин. Більш того, скорочуються не тільки дохід сім'ї, а й втрачається самоповага людини, виникають різного ступеня складності захворювання на нервовому ґрунті (виникають депресії) і спостерігається відчуття безнадії в завтрашньому дні. Людина просто втрачає орієнтир і сенс подальшої боротьби за життя.

У зв'язку з цим особливо актуальним стає вивчення сучасних процесів, що відбуваються на ринку праці, а також наслідків зростання безробіття і особливостей соціальної та соціально-педагогічної роботи з безробітними громадянами [1, с. 20–28].

Проблемою нашого дослідження є виявлення психічних наслідків безробіття та певних можливостей їх подолання. Безсумнівно, дану проблему необхідно вирішувати на державному рівні. На сьогодні держава надає додаткові гарантії громадянам, які особливо потребують соціального захисту й відчувають труднощі в пошуку роботи. Розробляються і реалізуються цільові програми сприяння зайнятості населення. Створюються додаткові робочі місця і спеціалізовані організації. Для ефективних умов забезпечення зайнятості, розв'язання адресних проблем безробітного і членів його сім'ї створюються служби зайнятості, що здійснюють комплексне врегулювання питань трудової сфери й вирішення питань працевлаштування та безробіття. Але, як видається, безпосередня робота з молоддю, що тільки починає шукати свій професійний шлях, повинна носити превентивний характер. Зокрема, це профорієнтаційна діяльність, спрямована на надання допомоги школярам свідомо вибирати професію з урахуванням соціального замовлення суспільства і власних здібностей та інтересів, оскільки, як зазначають багато дослідників (К. Брайкер, М. Захаров, А. Сазонов та ін.) неправильно обрана професія, яка не відповідає здібностям і можливостям людини, також є основним чинником безробіття.

Отже, **метою статті є** вивчення особливостей прояву негативних емоційно-вольових станів безробітних та можливостей подолання труднощів.

Проблема безробіття має далекосяжні наслідки. Як правило, незайнятість людини і у зв'язку з цим фінансові труднощі можуть призвести до вчинення злочинів (крадіжка, пограбування). Такі явища, як наркоманія та алкоголізм, стали останнім часом частими супутниками безробітних громадян.

Безсумнівно, існують також і психологічні проблеми. У тих, хто не може знайти собі роботу, спостерігаються значні зміни в оцінці своєї компетентності, активності, задоволеності життям.

Проблема безробіття найбільш широко відображена в роботах М. Абакумова, В. Бєлова, І. Бестужева-Лади, В. Верма, О. Данченко, Н. Дунаєвої, Л. Йовайша, І. Заславського, Ф. Механа, Р. Хуссуманса та ін.

Безробіття – це соціально-економічне явище, при якій частина робочої сили (економічно активного населення) не зайнята у виробництві товарів і послуг. Безробітні поряд із зайнятими формують робочу силу країни.

Згідно з визначенням К. Брайкера, безробіття – це явище в економіці, при якому частина економічно активного населення, яка бажає працювати, не може застосувати свою робочу силу [3, с. 10].

За визначенням МОП (Міжнародна Організація Праці), до безробітного належить індивід, який:

- не має роботи на даний момент;
- робить конкретні та активні спроби знайти роботу;
- в даний момент готовий приступити до роботи.

У нашій країні безробітними вважаються працездатні громадяни, що не мають роботи і заробітку (трудового доходу), що проживають на території України, зареєстровані в органах служби зайнятості за місцем проживання з метою пошуку підходящої роботи, які шукають її і готові приступити до неї [6].

Безробітними не можуть визнані:

- громадяни, які не досягли 16-річного віку;
- громадяни, яким відповідно до законодавства призначена трудова пенсія зі старості або інвалідності, крім інвалідів III групи;

– ті, хто протягом 10 днів після звернення до служби зайнятості, відмовився від двох варіантів підходящої роботи, а вперше шукають роботу і не мають спеціальності (професії) – після двох відмов від отримання професійної підготовки або від запропонованої роботи, у тому числі тимчасового характеру;

– особи, які представили документи, що містять завідомо неправдиві відомості для визнання їх безробітними;

– працездатні громадяни, що проходять очний курс навчання [6].

Слід розрізняти два основних типи безробіття: природне й вимушене. Природне безробіття набуває форми добровільного, фрикційного, інституціонального та ін. Добровільне безробіття – робітники відмовляються працювати за пропонувану їм зарплату або з тих чи інших причин не хочуть шукати роботу. Фрикційне безробіття – характерним є стан пошуку або очікування роботи в найближчому майбутньому. Інституціональне безробіття викликане небажанням деякої частини працездатного населення працювати у зв'язку з гарантією виплати державою допомоги по безробіттю.

Вимушене безробіття – коли людина в працездатному віці не працює з незалежних від неї причин (не може знайти роботу, бо немає вільних робочих місць) [8, с. 23–25].

Таким чином, у реальному економічному житті безробіття – це перевищення робочої сили над попитом на неї. Згідно зі статистикою багатьох розвинених країн, до безробітних належать особи, які не зайняті на момент проведення опитування щодо статусу їхньої зайнятості, які роблять спроби знайти собі роботу протягом попередніх чотирьох тижнів та зареєстровані на біржі праці.

Для створення ефективних умов забезпечення зайнятості, розв'язання адресних проблем безробітного і членів його сім'ї створено служби зайнятості, що здійснюють комплексне регулювання питань трудової сфери. Державна служба зайнятості України була створена в 1991 р. відповідно до Закону України „Про зайнятість населення в Україні” як організаційно самостійної служби на території України. Її регіональні представництва є структурними підрозділами відповідних органів виконавчої влади суб'єктів України і органів місцевого самоврядування.

Держава також надає додаткові гарантії громадянам, які особливо потребують соціального захисту й відчувають труднощі в пошуку роботи. Розробляються і реалізуються цільові програми сприяння зайнятості населення. Створюються додаткові робочі місця й спеціалізовані організації (включаючи організації для праці інвалідів). Встановлюються квоти для прийому на роботу інвалідів. Організовується тимчасове працевлаштування неповнолітніх у віці від 14 до 18 років у вільний від навчання час, надаються послуги з професійної орієнтації, а також можливість навчання за спеціальними програмами [10].

Недостатня експериментальна вивченість негативних психічних станів безробітних визначає важливість та актуальність проведеного дослідження.

Під час дослідження для отримання більш об'єктивних даних про реальні психічні стани безробітних проводилось комплексне обстеження 60 осіб у Старокостянтинівському міськрайонному центрі зайнятості за допомогою особистісних опитувальників.

За віком обстеження безробітні розподілялися таким чином:

- до 30 років – 21,3%;
- від 31 до 45 років – 73,3%;
- понад 45 років – 5,4%.

1. Проведене дослідження у Старокостянтинівському міськрайонному центрі зайнятості виявило наявність двох видів агресивності у безробітних: спонтанної та реактивної. Високі показники першого виду агресивності (35,2% осіб) свідчать про підвищений рівень психопатизації частини осіб, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Насторожують дані про реактивну агресивність безробітних, як реакції на обставини (61,9% осіб).

Високий рівень агресивності було виявлено у 24,3% обстежених осіб (від 46 до 55 балів), а занадто високий рівень – у 37,6% безробітних (від 56 до 100 балів). При цьому помітна прогресуюча тенденція до росту кількості співробітників із занадто високим рівнем агресивності залежно від стажу служби в органах внутрішніх справ.

2. Також вивчалась стійкість безробітних до стресу, їнях схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації (опитувальник FPI).

Так, 21,6% від кількості обстежених осіб мають слабку захищеність до впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій. Вони невпевнені в собі, малоактивні, неініціативні. Настрій переважно не стійкий з рисами тривожності. 57,2% мають середню захищеність до впливу стрес-факторів життєвих ситуацій. У непередбачених ситуаціях проявляють хитання, невпевненість, займають очікувальну позицію. І лише 21,2% від загальної кількості обстежених осіб мають добру захищеність до впливу стрес-факторів життєвих ситуацій, яка ґрунтується на впевненості в собі, оптимістичності, активності.

43,2% осіб схильні до стресового реагування на життєві ситуації, проте це реагування відображається у пасивно оборонному типі. Їм властива обережність, наявність тривожності, скутості, невпевненості, ніяковості, вони відчувають труднощі в соціальних контактах. Переважає мотивація на

уникнення невдач. Такі особи проявляють слабку готовність до дії. Прагнуть приховати від оточення дефекти свого характеру.

3. За допомогою опитувальника FPI було виявлено, що 40,9% обстежених осіб мають недостатню стабільність емоційного стану, часто у них мають місце коливання настрою. В критичних або конфліктних ситуаціях їм важко володіти собою й витіснити фактори, які викликають тривогу.

В той час 39,8% осіб мали нестійкий емоційний стан, який проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Вони схильні до афективного реагування та істеричних реакцій в умовах стресу. У них спостерігаються труднощі в міжособистісних контактах. Можуть проявляти демонстративність поведінки, прагнення заперечувати труднощі соціальної адаптації, високочутливі до середовищних впливів. Ігнорують негативні сигнали з боку оточення.

Наведені дані спонукають до організації та проведення цілеспрямованої та систематичної індивідуальної та групової роботи психологів соціальної служби у формуванні у безробітних психологічної стійкості до емоційного стресу.

4. Використання шкал депресії опитувальників MMPI та FPI свідчить, що 29,5% обстежених безробітних мають ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому в емоційному стані, в поведінці, в ставленні до себе. Вони проявляють схильність до депресивних реакцій, болісного переживання невдач.

Використання особистісних опитувальників стосовно безробітних підтвердило домінування у них найбільш поширених з-поміж інших таких негативних станів вольових (апатія, невпевненість, пасивність) та афективних (агресія, депресія, емоційний стрес, психічна напруга, тривога), які викликаються специфічними умовами життєдіяльності.

Спостерігається поступове „переплавлення” негативних станів у властивості особистості. Так, із ростом стажу безробіття агресія, як стан, стимулює розвиток особистісної агресивності стосовно інших людей, стан реактивної тривоги переходить в особистісну тривожність, а стан пасивності формує пасивність як рису характеру, а згодом і життєву позицію особистості.

В цілому накопичення негативно забарвлених психічних станів призводить до виникнення та закріплення в структурі характеру рис, які знижують адаптивні можливості особистості та ті, які руйнують її психічне здоров'я.

У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у проведенні серед безробітних профілактичної та корекційної роботи, спрямованої на зняття негативних станів, пом'якшення дії їх руйнуючих факторів та збереження психічного здоров'я безробітних.

У системі заходів соціального захисту населення від безробіття важливе місце займає право громадян на безкоштовну професійну підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку за направленням органів служби зайнятості. Основною метою роботи з даними категоріями є недопущення застійного і хронічного безробіття засобами активних форм працевлаштування. Соціальна адаптація безробітних громадян здійснюється в „Клубах тих, хто шукає роботу”, створюваних при службах зайнятості. Участь у діяльності клубу дозволяє їм подолати негативні психологічні наслідки безробіття, активніше вести самостійний пошук роботи [11, с. 12–17].

Психологічна підтримка здійснюється в рамках індивідуальної консультації. Вона необхідна тим безробітним, які перебувають у стані депресії зі зниженою активністю поведінки, песимістичним настроєм і поганим самопочуттям. Такі люди, як правило, відчувають певні труднощі у спілкуванні як з близькими людьми й знайомими, так і з потенційними роботодавцями. Для роботи з такими клієнтами використовуються спеціальні психологічні прийоми й методи, аж до інтенсивної психотерапії.

Після проведення консультацій з клієнтом обговорюється його конкретна життєва ситуація, виявляються його можливості і схильності до тієї чи іншої діяльності, намічається план подальшого пошуку роботи. Це або пошук вакансій за попереднім фахом, або одержання суміжної або нової професії, або участь у Клубі пошуку роботи або заняття на курсах „Новий старт”, у рамках яких надається комплексна групова підтримка, що допомагає учасникам розширити інформаційні можливості для працевлаштування, подолати комплекси, що склалися в результаті невдалих пошуків роботи, змінити стиль пошуку роботи, вміло подати роботодавцю свої професійні навички, грамотно оформити документи для працевлаштування [2, с. 26–32].

Інформаційна консультація надає клієнту докладну інформацію про наявність вакантних місць, про підприємства, де вони є, про відповідні цим вакансіям спеціальності, а також відомості про те, де можна пройти перенавчання і навчання.

Професійне консультування включає в себе вивчення професійних інтересів, підвищення мотивації до праці, виявлення психологічних та психофізичних особливостей особистості, надання рекомендацій щодо найбільш прийнятних для клієнтів сфер діяльності, напрямку професійного навчання.

Таким чином, безробіття є невід'ємною складовою ринкової економіки, одним з негативних наслідків самої природи ринку, результатом дії його головного закону – попиту і пропозиції. Безробіття – незайнятість певної частини економічно активного населення (трудова ресурсів) унаслідок об'єктивних

уникнення невдач. Такі особи проявляють слабку готовність до дії. Прагнуть приховати від оточення дефекти свого характеру.

3. За допомогою опитувальника FPI було виявлено, що 40,9% обстежених осіб мають недостатню стабільність емоційного стану, часто у них мають місце коливання настрою. В критичних або конфліктних ситуаціях їм важко володіти собою й витіснити фактори, які викликають тривогу.

В той час 39,8% осіб мали нестійкий емоційний стан, який проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Вони схильні до афективного реагування та істеричних реакцій в умовах стресу. У них спостерігаються труднощі в міжособистісних контактах. Можуть проявляти демонстративність поведінки, прагнення заперечувати труднощі соціальної адаптації, високочутливі до середовищних впливів. Ігнорують негативні сигнали з боку оточення.

Наведені дані спонукають до організації та проведення цілеспрямованої та систематичної індивідуальної та групової роботи психологів соціальної служби у формуванні у безробітних психологічної стійкості до емоційного стресу.

4. Використання шкал депресії опитувальників MMPI та FPI свідчить, що 29,5% обстежених безробітних мають ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому в емоційному стані, в поведінці, в ставленні до себе. Вони проявляють схильність до депресивних реакцій, болісного переживання невдач.

Використання особистісних опитувальників стосовно безробітних підтвердило домінування у них найбільш поширених з-поміж інших таких негативних станів вольових (апатія, невпевненість, пасивність) та афективних (агресія, депресія, емоційний стрес, психічна напруга, тривога), які викликаються специфічними умовами життєдіяльності.

Спостерігається поступове „переплавлення” негативних станів у властивості особистості. Так, із ростом стажу безробіття агресія, як стан, стимулює розвиток особистісної агресивності стосовно інших людей, стан реактивної тривоги переходить в особистісну тривожність, а стан пасивності формує пасивність як рису характеру, а згодом і життєву позицію особистості.

В цілому накопичення негативно забарвлених психічних станів призводить до виникнення та закріплення в структурі характеру рис, які знижують адаптивні можливості особистості та ті, які руйнують її психічне здоров'я.

У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у проведенні серед безробітних профілактичної та корекційної роботи, спрямованої на зняття негативних станів, пом'якшення дії їх руйнуючих факторів та збереження психічного здоров'я безробітних.

У системі заходів соціального захисту населення від безробіття важливе місце займає право громадян на безкоштовну професійну підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку за направленням органів служби зайнятості. Основною метою роботи з даними категоріями є недопущення застійного і хронічного безробіття засобами активних форм працевлаштування. Соціальна адаптація безробітних громадян здійснюється в „Клубах тих, хто шукає роботу”, створюваних при службах зайнятості. Участь у діяльності клубу дозволяє їм подолати негативні психологічні наслідки безробіття, активніше вести самостійний пошук роботи [11, с. 12–17].

Психологічна підтримка здійснюється в рамках індивідуальної консультації. Вона необхідна тим безробітним, які перебувають у стані депресії зі зниженою активністю поведінки, песимістичним настроєм і поганим самопочуттям. Такі люди, як правило, відчувають певні труднощі у спілкуванні як з близькими людьми й знайомими, так і з потенційними роботодавцями. Для роботи з такими клієнтами використовуються спеціальні психологічні прийоми й методи, аж до інтенсивної психотерапії.

Після проведення консультацій з клієнтом обговорюється його конкретна життєва ситуація, виявляються його можливості і схильності до тієї чи іншої діяльності, намічається план подальшого пошуку роботи. Це або пошук вакансій за попереднім фахом, або одержання суміжної або нової професії, або участь у Клубі пошуку роботи або заняття на курсах „Новий старт”, у рамках яких надається комплексна групова підтримка, що допомагає учасникам розширити інформаційні можливості для працевлаштування, подолати комплекси, що склалися в результаті невдалих пошуків роботи, змінити стиль пошуку роботи, вміло подати роботодавцю свої професійні навички, грамотно оформити документи для працевлаштування [2, с. 26–32].

Інформаційна консультація надає клієнту докладну інформацію про наявність вакантних місць, про підприємства, де вони є, про відповідні цим вакансіям спеціальності, а також відомості про те, де можна пройти перенавчання і навчання.

Професійне консультування включає в себе вивчення професійних інтересів, підвищення мотивації до праці, виявлення психологічних та психофізичних особливостей особистості, надання рекомендацій щодо найбільш прийнятних для клієнтів сфер діяльності, напрямку професійного навчання.

Таким чином, безробіття є невід'ємною складовою ринкової економіки, одним з негативних наслідків самої природи ринку, результатом дії його головного закону – попиту і пропозиції. Безробіття – незайнятість певної частини економічно активного населення (трудова ресурсів) унаслідок об'єктивних

причин (процесів), притаманних ринковій економіці, таких як циклічність розвитку економіки, суперечливий характер НТП, високі темпи модернізації виробництва, дія закону народонаселення і тощо. Безробіття, котре наступило внаслідок об'єктивних причин, зобов'язує суспільство турбуватися про громадян, які залишилися без роботи не зі своєї вини і не за власним бажанням.

Причина того, що безробіття сприймається самим суб'єктом і його оточенням як найгостріша стресова ситуація, полягає в тому глибинному зв'язку, який існує між особистим самоусвідомленням і трудовою діяльністю. Робота є одним з головних чинників, що визначають внутрішнє самопочуття людини. Роки професійної діяльності справляють сильний перетворюючий вплив на його інтелект, характер, звички і схильності. В юності людина витрачає багато часу і сил на вибір професії і підготовку до неї, а після виходу на пенсію проходить довгий шлях адаптації до свого нового становища. Природно, що втрата роботи в працездатному віці сприймається значною більшістю людей як крах усього життєвого устрою.

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що серед емоційних наслідків безробіття відмічається різке зниження самооцінки, у багатьох випадках виникнення депресивного синдрому із суїцидними тенденціями. Стрес, перенесений у період безробіття, може стати причиною скорочення індивідуальної тривалості життя.

Перспективою подальшого дослідження є створення ефективних умов забезпечення зайнятості, розв'язання адресних проблем безробітного і членів його сім'ї, вдосконалення роботи служби зайнятості, що здійснює комплексне регулювання питань трудової та психічної сфер безробітних.

Список використаної літератури:

1. Верба Д. Пропозиції щодо вдосконалення системи характеристик зайнятості населення / Д. Верба. // Україна : аспекти праці. – 2004. – №1. – С. 20–28.
2. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення у ринкових умовах / Н. Гаркавенко. // Україна : аспекти праці. – 2008. – №6. – С. 26–32.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підруч. / Олена Антонівна Грішнова. – [3-тє вид., випр. і допов.] – К. : Знання, 2007. – 559 с.
4. Дрюк О. Г. Молодіжне безробіття в Україні в контексті світової економічної кризи [Електронний ресурс] / О. Г. Дрюк, О. В. Рубан. – Режим доступу : <http://politiko.ua/blogpost19457>
5. Закатнов Д. О. Професійна орієнтація молоді. Стан і проблеми професійної орієнтації / Д. Закатнов. // Все для вчителя. – 2009. – № 7/8. – С. 3–8.
6. Закон України „Про зайнятість населення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/803-12/>
7. Законодавство України про соціальний захист населення. – 5-е вид., змін. та допов. / [О. М. Роїна]. – К. : КНТ, 2007. – 520 с.
8. Лібанова Е. М. Ринок праці : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Лібанова Елла Марленівна. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 223 с.
9. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Олександр Васильович Мельник ; Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 20 с.
10. Мета, завдання та основні напрямки діяльності державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-4924.html>
11. Покришук В. Мотиваційна поведінка безробітної молоді в Україні / В. Покришук. // Україна : аспекти праці. – 2005. – №8. – С. 7–12.
12. Социальная помощь безработным / под. общ. ред. И. Д. Зверевой. – К. : Наук. світ, 2001. – 26 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук О. М. Данченко